

Організація трудової діяльності дітей дошкільного віку.

Феномен праці діти відкривають для себе, спостерігаючи за тим, як працюють дорослі. Це породжує у них бажання наслідувати старших, брати участь у їхній діяльності.

Із працею дорослих діти ознайомлюються у процесі демонстрації різних видів праці, пояснення їх значення (спеціально організовані спостереження, бесіди, екскурсії), а також під час безпосередньої організації спільної діяльності дорослих і дітей. Діти залюбки допомагають дорослим, переймаються їх настроєм, наслідують їх вчинки, набуваючи конкретних знань і уявлень про працю, розвиваючи допитливість, інтерес до діяльності дорослих, проймаючись повагою до людей праці та результатів їх старань. Водночас дорослі мають змогу впливати на поведінку дітей — викликати у них прагнення до праці, досягнення конкретного її результату.

Під час ознайомлення дітей молодшого і середнього дошкільного віку з працею дорослих їхню увагу зосереджують на простих трудових діях, спрямованість яких зрозуміла для них (праця вихователя і його помічника, кухаря, лікаря та ін.). Вихователь повинен максимально використовувати приклад трудової поведінки працівників дитячого садка. Однак лише спостереження не достатньо, оскільки дітям важко усвідомити зв'язок праці дорослих із власною поведінкою. Тому необхідно залучати їх до трудового процесу, використовуючи посилені доручення й елементарне співробітництво. Так, під час ранкового прибирання помічник вихователя може доручити дітям принести в поливальниці води, протерти листя рослин у куточку природи тощо. При цьому слід враховувати можливості для самостійної діяльності дитини, у процесі якої вона починає якомога точніше наслідувати працю дорослих.

Відчутно впливає на формування у дітей прагнення працювати емоційне ставлення дорослого до виконуваної роботи. З раннього віку діти повинні бачити приклад раціонально організованої праці, оволодівати культурою праці: вмінням ставити мету (спочатку з допомогою дорослого, потім — самостійно), планувати й організовувати роботу, використовувати обладнання, послідовно здійснювати раціональні трудові дії, підтримувати порядок на робочому місці тощо.

Виховна ефективність ознайомлення з працею дорослих залежить від ефективності процесу спостереження, від того, на які аспекти праці дорослих спрямована увага дітей. Самі вони зацікавлені передусім зовнішніми виявами процесу праці: послідовністю операцій, предметами, знаряддям праці тощо. Тому потрібно спрямовувати їх на те, як людина ставиться до роботи, як здійснюється взаємодопомога у колективній праці. Дітей середнього дошкільного віку підводять до усвідомлення того, якою є людина-трудівник, для чого вона працює, як ставиться до своїх трудових обов'язків. Тобто одночасно зі знаннями про особливості праці діти отримують уявлення про ставлення до неї, про моральні якості тих, хто працює.

За визнанням психологів, педагогів, раціональною є така послідовність ознайомлення з працею дорослих:

- 1) накопичення фактів про процес праці, перетворення предмета праці, результати праці, створення уявлення про її значущість;
- 2) формування уявлень про людину праці, її ставлення до праці;
- 3) формування уявлень про колективний характер трудової діяльності.

Дітям старшого дошкільного віку вже доступне розуміння суспільної значущості праці дорослих, способів досягнення її результатів. Вони виявляють цікавість до праці поза межами дитячого садка. Під час спостереження за працею дорослих вихователю слід звертати увагу дітей на її організованість, узгодженість дій, відповідальність та ін. У цьому віці розширюються можливості для виховання трудових навичок і вмінь. Діти оволодівають навичками самообслуговування, самостійно виконують елементарні

обов'язки. Приклад трудової діяльності дорослих впливає на них значно сильніше, ніж на дітей молодшого і середнього дошкільного віку.

Організуючи спільну діяльність, важливо враховувати форми співробітництва, які залежать від конкретного змісту роботи і віку дітей, а також від того, скільки дорослих і хто саме бере у цьому співробітництві участь. Чим молодші діти, тим більшу участь у співробітництві мають виявляти дорослі, спрямовуючи, організовуючи працю дітей. У спільній діяльності з дітьми старшого дошкільного віку вихователь має ширші можливості рівноправно працювати разом з ними, виконувати трудові роботи, яка вимагає складних умінь і навичок. Доцільною у ній є участь помічника вихователя, інших працівників дитячого садка. Педагогічне ефективне поєднання активності дорослих і дітей у спільній роботі сприяє перейманню досвіду старших, набуттю навичок, необхідних у майбутній самостійній роботі.

Ознайомленню дітей із працею дорослих сприяють спостереження та екскурсії. Для молодших дошкільників з цією метою організовують екскурсії по дитячому садку, для старших дітей — походи за його межі (до магазину, перукарні, бібліотеки тощо). Добираючи види праці для спостереження, необхідно враховувати їх виховну цінність, доступність змісту для розуміння, ймовірність виникнення у дит

ей бажання наслідувати трудову поведінку дорослих. Ефективними є повторні спостереження, які забезпечують формування чітких знань про результати і значущість праці.

Набуті під час спостережень, екскурсій знання й уявлення потребують наступного уточнення і систематизації. З цією метою вихователь проводить з дітьми (переважно старшими) узагальнюючі бесіди («Хто якою працею займається у дитячому садку», «Як ми допомагаємо нашій няні», «Що робить кухар» тощо).

З метою закріплення і уточнення знань про різні види праці використовуються також дидактичні ігри: «Кому що потрібно для роботи», «Відгадай, що ми робимо» (відтворення трудових дій) та ін.

Різноманітні особливості праці дорослих відкривають дітям художні твори різних жанрів (літератури, кіно, живопису тощо), завдяки яким вони пізнають не лише її зовнішні вияви, а й внутрішню суть, мотиваційну сферу, психологічні наслідки. Втім, використання педагогами художніх творів активізує емоційну сферу дітей, спонукає їх до співпереживання з тими, хто працює, за досягнення результату, переконує, що навіть у найскладніших умовах цілеспрямована і працьовита людина зможе досягти своєї мети. Пережиті емоції зумовлюють конкретизацію знань про сутність праці, вимоги, які вона пред'являє людині, і про те, як праця впливає на розвиток, суспільне визнання особистості. Усе це формує основи внутрішньої готовності дитини до самовідданої праці в майбутньому.

Види праці дітей

Праця є творчим видом людської діяльності, що потребує від людини не тільки спеціальних знань і умінь, дотримання технологічної дисципліни, а й здатності оперативно приймати рішення у нестандартних ситуаціях, постійно вдосконалювати процес праці та створюваний нею продукт. Навіть у дошкільному віці вона є різноманітною за змістом, передбачає використання різноманітних потенцій дитини. Основними видами дитячої праці є самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна (художня) праця. Всі вони мають певні можливості для вирішення виховних завдань.

Самообслуговування. Виховне його значення полягає у спрямованості на задоволення повсякденних особистих потреб дитини (умивання, одягання, роздягання, прибирання ліжка та ін.). У процесі самообслуговування вона привчається до порядку й організованої поведінки, оволодіває всіма компонентами трудової діяльності. У неї

поступово формується вміння бачити результат праці, встановлювати зв'язок між метою, трудовими діями і кінцевим результатом. Дитина стає самостійною, починає усвідомлювати, що праця є першою умовою виховання вільної і незалежної особистості. Якщо в молодшому дошкільному віці за допомогою самообслуговування виховують у дітей самостійність, здатність до переборення труднощів, формують трудові навички, то у старшому дошкільному віці воно стає звичним для дітей. Роботу із самообслуговування дитина має виконувати як щоденну та обов'язкову. Уваги педагога вимагає чіткість організації життя дітей, наявність відповідних побутових умов, що є передумовою своєчасності, постійності, систематичності, належної якості самообслуговування дітей.

Господарсько-побутова праця. Метою господарсько-побутової праці є підтримання чистоти і порядку в приміщенні, на інших територіях життєдіяльності дитини, допомога дорослим в організації режимних процесів тощо. У молодшому дошкільному віці вихователь привчає дітей виконувати прості трудові дії з близьким у часі результатом (допомагати помічникові вихователя накривати на стіл; вихователю — у підготовці до заняття, підтримувати порядок на столі під час заняття, після нього — прибирати матеріали, складати на місце іграшки).

У середньому дошкільному віці вихователь продовжує формувати у дітей інтерес і бажання виконувати завдання дорослих якісно, старанно, охоче. Зміст цієї праці ускладнюється за рахунок збільшення кількості, деталізації процесів. Передусім вихователь має допомогти дитині з'ясувати мету роботи, послідовність трудових дій (раціонально підготувати робоче місце, правильно виконувати посильні трудові дії з досягненням кінцевого результату, навести порядок на робочому місці, уміти працювати вдвох-утрьох).

У старшому дошкільному віці діти починають розуміти працю як потрібну і серйозну справу, а інтерес до трудового процесу поєднувати з інтересом до його результатів. Значно складнішими стають для них трудові завдання. Праця у цьому віці все більше відокремлюється від гри, а епізодичні трудові доручення набувають для них значущості постійних обов'язків. Перед педагогами відкриваються можливості для реалізації програмних завдань виховання позитивних взаємин (працювати дружно, узгоджено, допомагати один одному), формування працелюбства, самостійності, активності та ін.

Організовуючи господарсько-побутову працю, вихователь використовує різноманітні методичні прийоми: показ виконання кожної елементарної дії та послідовності дій, супроводжуваний детальними поясненнями; безпосередню допомогу у виконанні трудових дій; особистий приклад; постійне нагадування про послідовність дій; використання дидактичних ігор та прийомів, створення ігрових ситуацій; заохочення з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей дітей; оцінку результатів виконаної роботи, аналіз конкретних суспільно значущих учинків тощо.

У старших дошкільників поступово згасає інтерес до того виду праці, який стає звичним, повсякденним. Тому для відновлення інтересу до неї слід збагачувати її елементами новизни (конкурс «Хто краще накриє стіл до обіду», колективні обговорення творчого виконання обов'язків черговими у групі та ін.).

Праця в природі. Особливість її полягає в тому, що діти мають справу не з предметами, а з об'єктами живої природи — працюють у куточку природи, на городі, у квітнику, доглядають за тваринами. Основним її виховним завданням є вироблення у дітей інтересу, дбайливого ставлення до живої природи, формування вмінь і навичок з догляду за рослинами і тваринами, вміння правильно користуватися знаряддями праці.

Праця в природі є доступним дітям дошкільного віку видом продуктивної трудової діяльності. Кінцева мета (виростити квіти, овочі тощо), її результати конкретні та зрозумілі, однак їх неможливо швидко досягти. Віддаленість результату вимагає від дитини тривалих фізичних і розумових зусиль, повсякденної копіткої роботи, терпіння.

Як правило, більшість дітей охоче працює з живими об'єктами, радо доглядає за ними, пізнаючи світ живої природи, розкриваючи свої нові можливості, виховуючи в собі дбайливе ставлення до всього живого. Однак у них ще мало досвіду, умінь, тому дорослі мають разом із дітьми виробити чіткі правила їх поведінки і діяльності у природі.

Ручна (художня) праця. Функціональною її метою для дітей є виготовлення виробів з паперу, картону, тканини: іграшок-саморобок, вітальних листівок, ялинкових прикрас, персонажів і декорацій лялькового театру, букетів із засушених рослин, килимків для ляльок, серветок тощо. Виготовлення подарунків рідним і друзям справляє великий вплив на моральну свідомість дитини (привчає виявляти увагу до оточуючих, працювати заради того, щоб зробити їм приємне). Така праця розвиває увагу, спостережливість, художнє мислення, естетичне чуття, конструктивні здібності, моторні навички дітей, формує корисні практичні навички, збагачує знаннями про властивості різних матеріалів, її результати здебільшого викликають позитивні емоції, захоплення дорослих, що посилює ефект самопізнання, самоусвідомлення, самоствердження дитини, збуджують у ній здорове честолюбство. Нерідко вже з дошкільного віку дитина починає усвідомлювати свої здібності, талант, виношувати мрію на все життя.

У різних вікових групах різні види праці мають неоднакову питому вагу. У молодших і середніх групах переважає самообслуговування та прості види господарсько-побутової праці, а у старших — праця в природі та художня праця.

Форми організації трудової діяльності дітей

Перше прилучення дітей до трудової діяльності відбувається у спільній із дорослим праці, у процесі якої вони опановують найпростіші трудові навички, що є передумовою переходу в недалекому майбутньому до самостійних форм організації трудової діяльності. Основними формами організації праці дітей дошкільного віку в дитячому садку є трудові доручення, чергування, колективна праця.

Трудові доручення. За змістом та організаційною структурою доручення є найдоступнішою і найпоширенішою формою організації дитячої праці. Сутність їх полягає у покладанні на індивіда, групу певних обов'язків, виконання певних завдань. Вони мають чітку спрямованість на результат.

Залежно від критеріїв виокремлюють такі види доручень:

- за складністю: складні та прості;
- за тривалістю: короткочасні, епізодичні та тривалі;
- за характером організації дітей: індивідуальні та групові.

Молодшим дошкільникам вихователь дає прості доручення, які є епізодичними, короткочасними (наприклад, покласти на місце іграшку, принести стілець та ін.). Починаючи з середнього дошкільного віку дітям доручають складніші і триваліші справи, які можуть бути пов'язаними з проханням або звертанням до інших осіб, прибиранням і підтриманням порядку в ігровому куточку, доглядом за тваринами у куточку живої природи тощо.

За змістом діяльності щодо виконання доручень їх поділяють на:

- доручення, пов'язані з участю в іграх, використанням іграшок, організацією занять;
- побутові доручення;
- доручення допомагати малюкам (для старших дітей);

— доручення-прохання дорослих;

— доручення, пов'язані з роботою в куточку живої природи, на земельній ділянці дитячого садка.

Виконання доручень виховує у дошкільнят обов'язковість, відповідальність, привчає їх до вияву вольових зусиль щодо самоорганізації діяльності задля досягнення результату. Але для цього важливо, щоб діти усвідомлювали доцільність, значущість для них загальної справи, конкретних доручень. Доручаючи дитині самостійну справу, педагог має враховувати відсутнісособистий приклад; постійне нагадування про послідовність дій; використання дидактичних ігор та прийомів, створення ігрових ситуацій; заохочення з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей дітей; оцінку результатів виконаної роботи, аналіз конкретних суспільно значущих учинків тощо.

У старших дошкільників поступово згасає інтерес до того виду праці, який стає звичним, повсякденним. Тому для відновлення інтересу до неї слід збагачувати її елементами новизни (конкурс «Хто краще накриє стіл до обіду», колективні обговорення творчого виконання обов'язків черговими у групі та ін.).

Праця в природі. Особливість її полягає в тому, що діти мають справу не з предметами, а з об'єктами живої природи — працюють у куточку природи, на городі, у квітнику, доглядають за тваринами. Основним її виховним завданням є вироблення у дітей інтересу, дбайливого ставлення до живої природи, формування вмінь і навичок з догляду за рослинами і тваринами, вміння правильно користуватися знаряддями праці.

Праця в природі є доступним дітям дошкільного віку видом продуктивної трудової діяльності. Кінцева мета (виростити квіти, овочі тощо), її результати конкретні та зрозумілі, однак їх неможливо швидко досягти. Віддаленість результату вимагає від дитини тривалих фізичних і розумових зусиль, повсякденної копіткої роботи, терпіння. Як правило, більшість дітей охоче працює з живими об'єктами, радо доглядає за ними, пізнаючи світ живої природи, розкриваючи свої нові можливості, виховуючи в собі дбайливе ставлення до всього живого. Однак у них ще мало досвіду, умінь, тому дорослі мають разом із дітьми виробити чіткі правила їх поведінки і діяльності у природі.

Ручна (художня) праця. Функціональною її метою для дітей є виготовлення виробів з паперу, картону, тканини: іграшок-саморобок, вітальних листівок, ялинкових прикрас, персонажів і декорацій лялькового театру, букетів із засушених рослин, килимків для ляльок, серветок тощо. Виготовлення подарунків рідним і друзям справляє великий вплив на моральну свідомість дитини (привчає виявляти увагу до оточуючих, працювати заради того, щоб зробити їм приємне). Така праця розвиває уяву, спостережливість, художнє мислення, естетичне чуття, конструктивні здібності, моторні навички дітей, формує корисні практичні навички, збагачує знаннями про властивості різних матеріалів, її результати здебільшого викликають позитивні емоції, захоплення дорослих, що посилює ефект самопізнання, самоусвідомлення, самоствердження дитини, збуджують у ній здорове честолюбство. Нерідко вже з дошкільного віку дитина починає усвідомлювати свої здібності, талант, виношувати мрію на все життя.

У різних вікових групах різні види праці мають неоднакову питому вагу. У молодших і середніх групах переважає самообслуговування та прості види господарсько-побутової праці, а у старших — праця в природі та художня праця.

Форми організації трудової діяльності дітей

Перше прилучення дітей до трудової діяльності відбувається у спільній із дорослим праці, у процесі якої вони опановують найпростіші трудові навички, що є передумовою переходу в недалекому майбутньому до самостійних форм організації трудової

діяльності. Основними формами організації праці дітей дошкільного віку в дитячому садку є трудові доручення, чергування, колективна праця.

Трудові доручення. За змістом та організаційною структурою доручення є найдоступнішою і найпоширенішою формою організації дитячої праці. Сутність їх полягає у покладанні на індивіда, групу певних обов'язків, виконання певних завдань. Вони мають чітку спрямованість на результат.

Залежно від критеріїв виокремлюють такі види доручень:

- за складністю: складні та прості;
- за тривалістю: короткочасні, епізодичні та тривалі;
- за характером організації дітей: індивідуальні та групові.

Молодшим дошкільникам вихователь дає прості доручення, які є епізодичними, короткочасними (наприклад, покласти на місце іграшку, принести стілець та ін.). Починаючи з середнього дошкільного віку дітям доручають складніші і триваліші справи, які можуть бути пов'язаними з проханням або звертанням до інших осіб, прибиранням і підтриманням порядку в ігровому куточку, доглядом за тваринами у куточку живої природи тощо.

За змістом діяльності щодо виконання доручень їх поділяють на:

- доручення, пов'язані з участю в іграх, використанням іграшок, організацією занять;
- побутові доручення;
- доручення допомагати малюкам (для старших дітей);
- доручення-прохання дорослих;
- доручення, пов'язані з роботою в куточку живої природи, на земельній ділянці дитячого садка.

Виконання доручень виховує у дошкільнят обов'язковість, відповідальність, привчає їх до вияву вольових зусиль щодо самоорганізації діяльності задля досягнення результату. Але для цього важливо, щоб діти усвідомлювали доцільність, значущість для них загальної справи, конкретних доручень. Доручаючи дитині самостійну справу, педагог має враховувати відсутність соціального, трудового, комунікативного досвіду дитини, рекомендувати у зв'язку з цим раціональні способи її виконання. Ефективним щодо цього може бути ознайомлення дитини з такими правилами виконання доручення:

- отримавши доручення, подумай, чи правильно ти зрозумів, що потрібно робити;
- сплануй, як виконати цю роботу;
- працюй не поспішаючи, щоб результат приніс задоволення і користь;
- проінформуй про завершення справи того, хто доручив її тобі;
- проаналізуй, чи не потрібно зробити ще щось. Зацікавлений у вихованні самодостатніх особистостей

педагог заохочуватиме ініціативу дошкільнят у прийнятті і виконанні доручень.

Виконання групових доручень привчає дітей до узгодження своїх дій, збагачує їх досвідом співробітництва, прищеплює гуманістичні почуття, виховує вміння бути уважними одне до одного, допомагати одне одному.

Чергування. Ця форма доручення полягає у систематичному виконанні дитиною трудових обов'язків стосовно своїх однокласників. Чергування суттєво стимулюють розвиток дитини, адже вони вимагають немалих зусиль і напружень, що зумовлює її фізичне зміцнення, набуття знань про властивості та якості різних предметів, виробляє усвідомлення значущості своєї праці, навички роботи на конкретний результат. Вони є дієвим засобом виховання почуття відповідальності у дошкільників, формування самостійності, працелюбства, взаємодії у колективній роботі.

Наприкінці молодшого дошкільного віку вихователь починає залучати вихованців до виконання деяких обов'язків чергових у їдальні, а починаючи з середнього дошкільного віку, діти чергують систематично в їдальні, на заняттях, у куточку живої природи тощо.

З дорослішанням дошкільників поступово ускладнюються їхні доручення за змістом роботи, формами об'єднання дітей, вимогами до самостійності й самоорганізованості. Залежно від мети, яку переслідує педагог, для чергувань об'єднують дітей з однаковим рівнем трудових умінь, працелюбства, почуття відповідальності (для вдосконалення навичок взаємодії у колективній роботі) або з різним, але не дуже контрастним рівнем трудових умінь і самостійності (з метою вирівнювання розвитку). Для забезпечення психологічної сумісності дітей під час колективних чергувань педагог має добре знати їхні індивідуальні особливості, з урахуванням яких розподіляти конкретні доручення.

Спільна трудова діяльність дітей. Використання цієї форми організації трудової діяльності дітей можливе у старшому дошкільному віці. Вона може об'єднувати всіх дітей групи і бути колективною (прибирання кімнати або майданчика, робота на клумбі та ін.). Колективній праці властиві спільна мета, відповідальність за результат, розподіл праці між учасниками, залежність їх один від одного.

Об'єднання дітей для колективної праці є ефективним за наявності у них досвіду співробітництва, належного оволодіння навичками конкретних видів праці. Знання індивідуальних особливостей дітей дає змогу об'єднувати їх у групи різних рівнів співробітництва:

— об'єднання дітей високого рівня співробітництва з однолітками низького рівня, які симпатизують один одному;

— об'єднання дітей високого рівня співробітництва з дітьми низького рівня, які їм симпатизують;

— включення дітей низького рівня співробітництва у групи, до яких належать найактивніші діти високого рівня розвитку взаємин.

Систематичність залучення дітей до трудової діяльності забезпечують різні її форми організації. Дослідники виокремлюють такі види колективної праці, як праця поруч, загальна і спільна праця.

Праця поруч — форма організації трудової діяльності, за якої діти незалежно один від одного, одночасно виконують індивідуальні завдання. У процесі роботи поруч виникає безпосереднє спілкування, яке часто спонукає дітей до надання допомоги одне одному, створює сприятливі умови для виховання доброзичливих стосунків. Цей спосіб організації трудової діяльності є проміжним етапом до колективної праці.

Загальна праця — форма організації колективної діяльності дітей, яку характеризують спільні мета і результат. Загалом трудовий процес розгортається як індивідуальний. Наприклад, дітям необхідно прибрати стелаж з іграшками. Для цього вони повинні

виконати конкретні завдання: одна дитина витирає іграшки, друга — полички, третя — лялькові меблі, а спільним результатом буде порядок на стелажі. Значущість кожного окремого результату і зв'язок його з іншими виявляється тільки після закінчення всього процесу діяльності.

Спільна праця — складний різновид колективної діяльності, що передбачає досягнення спільного результату шляхом виконання послідовних трудових дій над певним об'єктом, який переходить від одного учасника трудового процесу до іншого. Всі трудові дії при цьому мають певну завершеність (наприклад, прибирання снігу на майданчику передбачає такі послідовні трудові дії, як згрібання, наповнення ящиків, перевезення). Цей вид колективної праці використовують у старшому дошкільному віці, він потребує чіткої організації. Під керівництвом вихователя діти попередньо обговорюють суть і послідовність дій, з урахуванням складності трудових операцій визначають кількість учасників для кожної з них, розподіляють дії між учасниками, враховуючи їхні бажання і можливості.

Різноманітні ситуації взаємодії потребують дотримання дітьми, які об'єдналися у групи, певних правил-регуляторів. Ознайомлення дітей із цими правилами є одним із засобів педагогічного керівництва їхніми взаєминами. При цьому слід враховувати і залежність правил від моральних норм, які є більш загальними вимогами. Особливої уваги педагога потребують вихованці, які, знаючи правила і вимагаючи дотримання їх від інших, самі ігнорують їх. Таким дітям варто доручати спільну справу разом з активними однолітками, які добре засвоїли моральні норми, внаслідок чого спрацьовує ефект взаємодієвчення: активні діти співпрацюють з тими, хто охоче бере участь у спільних справах, а ті, хто формально ставиться до моральних вимог, за такої ситуації вже не можуть ухилитися від них. Схвалення вихователем такого співробітництва, його попередня оцінка («Я впевнена, що ви успішно впораєтесь із завданням») орієнтують дітей на сумлінну працю.

Використання різних форм організації трудової діяльності дітей збуджує у них «прагнення серйозної праці», без якої життя людини «не може бути ні гідним, ні щасливим» (К. Ушинський).

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. — К., 1999.
2. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі. — К., 2002.
3. Болтарович З. Традиції сімейного виховання // Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 2.
4. Буре Р. С., Островская Л. Ф. Воспитатель и дети. — М., 2003.
5. Вільчковський Е. С. Критерії оцінювання стану здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості дітей дошкільного віку. — К., 1998.
6. Вільчковський Е. С. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. — Л., 1998.
7. Венгер Л. А., Пилюгина Э. Г., Венгер Н. Б. Воспитание сенсорной культуры ребенка от рождения до 6 лет. — М., 1988.
8. Виховання дошкільників в праці / За ред. З. Н. Борисовой — К., 2002.

9. Воспитание гуманных чувств у детей / Под ред. Л. Н. Прокопиенко, В. К. Котырло. — К., 1987.
10. Денисенко Н. Впровадження програми з валеології // Дошкільне виховання. — 1998. — № 9.
11. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття» // Освіта. — 1993. — № 44—46.
12. Дитина: Орієнтовний зміст виховання і навчання дітей 3—7 років у дитячих закладах. — К., 1992.
13. Єфименко М. М. Театр фізичного виховання та оздоровлення дошкільників. — К., 1995.
14. Запорожец А. В. Проблемы развития психики // Избранные психологические труды. — М., 1986.
15. Киричук О. В. Філософія освіти і проблеми виховання // Нові технології навчання. — К., 1997.
16. Козлова С. А., Куликова Т. А. Дошкольная педагогика. — М., 2002.
17. Комарова Т. С. Изобразительное творчество дошкольников в детском саду. — М., 1984.
18. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні / Наук, ред. О. Л. Кононко. — К., 2003.
19. Кононко О. Л. Стратегічна мета виховання — життєва компетентність дитини // Дошкільне виховання. — 1999. — № 5.
20. Концепція безперервної системи національного виховання. — К., 1994.
21. Концепція дошкільного виховання в Україні. — К., 1993.
22. Концепция дошкольного воспитания. — М., 1989.
23. Котляр В. Ф. Изобразительная деятельность дошкольников. — К., 1986.
24. Котырло В. К. Развитие волевого поведения у дошкольников. — К., 1971.
25. Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку. — К., 1999.
26. Нравственно-трудовое воспитание детей в детском саду / Под ред. Р. С. Буре. — М., 1987.
27. Основы дошкольной педагогики / Под ред. А. В. Запорожца, Т. А. Марковой. — М., 1980.
28. Островська Л. Ф. Виховання культури поведінки дошкільників. — К., 1975.
29. Парамонова Л. А., Протасова Е. Ю. Дошкольное и начальное образование за рубежом. — М., 2001.

30. Підкурганна Г. Дитяча творчість. Програма та методичні рекомендації з художнього розвитку дітей дошкільного віку. — К., 2001.
31. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників. — К., 2002.
32. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників. — К., 1993.
33. Приходько Ю. С. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. — К., 1987.
34. Проколієнко Л. М. Формування допитливості у дітей дошкільного віку. — К., 1979.
35. Проскура Е. В. Развитие познавательных способностей дошкольника. — К., 1985.
36. Про дошкільну освіту: Закон України — К., 2001.
37. Про освіту: Закон України // Освіта. — 1991. — 25 червня.
38. Русова С. Ф. Ідейні підвалини школи // Світло. — 1913. — Кн. 8.
39. Сенсорное воспитание в детском саду. — М., 1981.
40. Сковорода Г. Пізнай у собі людину. — Л., 1995.
41. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. — К., 1996.
42. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. — К., 1986.
43. Сухомлинский В. А. Хрестоматия по этике. — М., 1990.
44. Стрелкова Л. П. Уроки сказки. — М., 1990.
45. Ушинський К. Д. Про народність у громадянському вихованні // Вибрані твори: В 2-х т. — Т. 1. — К., 1983.
46. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье. — К., 1987.
47. Художественное творчество и ребенок. — М., 1972.
48. Чабовская А. П. Гигиена детей раннего и дошкольного возраста. — М., 1989.
49. Шульга Л. М. Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання. — К., 1995.
50. Эстетическое воспитание в детском саду. — М., 1985.

Людина перетворює світ за допомогою праці — фізичної, інтелектуальної діяльності, спрямованої на задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Праця виконує практичну (створення матеріальних, духовних цінностей, соціально-побутових умов життя і діяльності людини), розвивальну (розвиток особистості в процесі активного включення людини у трудовий процес) і виховну (формування суспільне і особистісно цінних якостей людини, її морально-естетичного ставлення до життя і діяльності) функції. Виховна функція праці реалізується в процесі трудового виховання дітей дошкільного віку.

Трудове виховання — цілеспрямований процес формування у дітей трудових навичок і вмінь, поваги до праці дорослих, звички до трудової діяльності.

Його завдання полягає у формуванні в дітей стійких переконань, що праця є життєвою необхідністю. Трудове виховання дітей дошкільного віку передбачає привчання їх до самообслуговування, елементарних трудових дій, ручної і господарської праці. Навіть найпростіший результат трудових зусиль дитини (вмитий посуд, прибрана кімната тощо) сприяє самоусвідомленню дитини, вселяє їй впевненість у собі, прагнення випробувати себе у нових видах діяльності.

Розвиток теорії трудового виховання

За всієї багатоманітності національних культур одним із найважливіших спільних для них чинників є цінність праці як засобу існування людини в світі та засобу виховання підрастаючих поколінь. Споконвічне перше заповіді та настанови дітям стосувалися саме підготовки до майбутньої трудової діяльності. Вже на етапі патріархальної родової общини з'являється потреба у вихованні як спеціальній діяльності, спрямованій на підготовку до здобування засобів для виживання.

Трудове виховання притаманне всім історичним формаціям, воно є найдавнішою формою виховання. Вже античні мислителі наголошували на необхідності виховання людини самостійної, здатної до життєвого самовизначення. Водночас класовий характер освіти і виховання не передбачав використання фізичної праці у школах. Діти рабів у школах не виховувалися; виховання відбувалося у праці нарівні з дорослими.

До проблеми виховання дітей у процесі праці зверталися автори перших утопічних систем оновлення суспільства шляхом виховання. Зокрема, Т. Мор рекомендував маленьких дітей знайомити з працею людей і спонукати їх до посильної участі в трудових процесах.

На думку Ж.-Ж. Руссо, дитину, яка фізично зміцніла і навчилася самостійно орієнтуватися в навколишньому середовищі, слід залучати до фізичної праці. Оволодіння трудовими навичками — необхідна умова забезпечення молодій людині власного кусня хліба, а відтак — незалежності і свободи.

Послідовник Руссо Й.-Г. Песталоцці не лише теоретично, а й практично доклав багато зусиль до того, щоб, поєднавши навчання з фізичною працею, виховувати дітей для чесного життя. Він вперше в історії педагогіки пов'язав мотивацію праці з природою дитини, обґрунтував роль праці як частини педагогічної системи. Песталоцці наголошував, що завдяки поєднанню навчання і фізичної праці діти виходять у життя морально загартованими, здатними до самостійного визначення.

Значна кількість теорій трудового виховання виникає із розвитком буржуазії. Засновник філантропізму німецький педагог Й. Базедов вважав за необхідне вводити у школах заняття праці, диференціюючи їх відповідно до соціального становища сімей учнів.

Особливу увагу питанням трудового виховання приділяв Георг Кершенштейнер (1854—1932), автор проекту німецької трудової школи, який пов'язував виховання громадянина з оволодінням професією. Він запропонував створювати, крім народних, додаткові школи, які мали забезпечувати професійно-технічне навчання і формувати навички виконання громадянських обов'язків.

Ідея праці як засобу всебічного розвитку людини розроблена в педагогічній теорії К. Ушинського. Їй присвячена спеціальна робота — «Праця у її психологічному та виховному значенні», в якій обґрунтована необхідність «вільної праці» для розвитку почуття людської гідності. Людина, відірвана від праці, на думку Ушинського, втрачає кращі якості особистості, а батьки, оберігаючи своїх дітей від праці, розбещують і роблять їх нещасними.

Дитяча праця, на думку С. Русової, є основою виховання. Зокрема, ручна праця повинна забезпечити творчу активність дітей, задоволення від результату. А старші дошкільники здатні до усвідомлення соціальної значущості праці. Це сприяє вихованню відповідальності, почуття обов'язку.

На важливості трудового виховання як засобу всебічного розвитку дитини наголошувалося на з'їздах з дошкільного виховання. У 1919 р. на першому з'їзді було визначено види дитячої праці і вимоги до її організації. Другий з'їзд (1921) звернув увагу на зв'язок праці і гри. На основі його рішень у центральному дитячому садку Першої дослідної станції з дошкільного виховання, яка була експериментальним майданчиком для досліджень проблем дошкільної освіти, було введено самообслуговуючу, ручну та суспільну працю, необхідну для всіх (в саду, на городі тощо).

У 20—30-ті роки теоретики і практики дискутували питання про те, що є головним у вихованні дитини: праця чи гра. У процесі дискусій дійшли висновку, що ці види діяльності дитини не повинні протиставлятися один одному: граючи, дитина трудиться, а працюючи, грається. Відтак у 50—60-ті рр.

питання трудового виховання були відображені і в програмних документах дошкільних закладів, і в наукових дослідженнях (О. Усова, Л. Порембська, Я. Неверович та ін.).

Сучасні українські дослідники проблеми трудового виховання (З. Борисова, В. Павленчик, Г. Беленька, М. Ма-шовець) вивчають питання виховного значення праці дітей у дитячому садку і сім'ї.

До актуальних проблем трудового виховання в нових соціально-економічних умовах належать: виховання у дітей основ економічної грамотності, здатності сприймати і використовувати економічну інформацію; відбір видів праці, які найбільше цікавлять дітей у зв'язку з модернізацією економіки; підвищення педагогічної компетенції батьків у питаннях організації дитячої праці в умовах родинного виховання.

Завдання трудового виховання

З перших днів від народження дитини батьки виношують сподівання, що вона виросте гармонійною особистістю, успішним спеціалістом, продовжить їх справу чи реалізує здібності і вміння у самостійно обраній сфері діяльності. Намагаючись виховати її цілеспрямованою, працелюбною, здатною долати труднощі на шляху до мети, вони покладають сподівання і на досвід дошкільних установ.

Трудове виховання дітей покликане забезпечити вирішення таких завдань:

1. Формування мотивації (потреб, інтересу, почуття обов'язку і відповідальності), позитивно-емоційного ціннісного ставлення до праці як до форми буття і способу самореалізації людини.
2. Формування системи знань, необхідних для трудової діяльності, вибору професії, соціального, професійного і життєвого самовизначення.
3. Формування досвіду суспільне корисної виробничої діяльності, вміння використовувати теоретичні знання на практиці, здатності до творчості.

Вирішення цих завдань відбувається у процесі загальноосвітньої підготовки, трудового навчання, різноманітної за змістом і формою трудової діяльності.

Для того щоб праця стала засобом виховання, вона повинна бути змістовною, мати особистісну і суспільне корисну значущість, чітку організацію. Процес праці слід будувати на моральних засадах (мета, процес, результат). Моральна сутність її виявляється не лише в бажанні трудитися, діяти творчо, домогтися значущого для себе та інших результату, а й у колективному характері трудової діяльності, що вимагає узгодження мети і дій її учасників, взаєморозуміння і допомоги.

З огляду на особливості розвитку дітей дошкільного віку виокремлюють завдання трудового виховання, пов'язані з формуванням і розвитком мотиваційної сфери, навичок трудової діяльності, становленням особистості. У реальній педагогічній практиці воно покликане забезпечити:

1. Виховання інтересу до праці дорослих, бережливого ставлення до їх результатів, поваги до людини-трудівника. Праця є особливим видом діяльності, спрямованим на створення суспільне значущих результатів. Ознайомлюючись із працею дорослих, дитина бачить трудовий процес, його конкретні результати, пізнає їх роль у задоволенні потреб людини. Оскільки дитина від природи схильна до наслідування, все цікаве її приваблює, педагог має широкі можливості для спрямування її вільної діяльності, ініціювання певних емоцій, прагнень. Від педагога залежить усвідомлення дітьми того, що праця потребує фізичних і волевих зусиль, умінь, терпіння.

Спираючись на емоції дітей, бажання брати участь у житті і діяльності дорослих, вихователь роз'яснює, що саме працею дорослих створені всі блага, які їх оточують, наголошуючи, що сенс праці полягає у створенні необхідних для людини благ і розвитку самої людини (інтелекту, умінь, сили, цілеспрямованості, волі). Якщо праця не зорієнтована на конкретний результат, не створює необхідних суспільству, людям цінностей, то вона і не має суспільного значення. Бажано, щоб всі діти пізнавали це не лише зі слів, а й на конкретних життєвих прикладах. Такі старання педагога сприяють формуванню позитивного ставлення дитини до праці дорослих, людини-працівника, майстра своєї справи, розумінню суспільне значущих мотивів праці, усвідомленню прилученню до трудової діяльності.

2. Формування навичок трудової діяльності. Уже в дошкільному віці діти намагаються наслідувати працю дорослих. Слід допомогти їм усвідомити, що процес має певну послідовність операцій, потребує відповідних старань і вмінь. З часом діти починають розуміти, що перед тим, як приступити до праці, треба знати її мету, уявити її процес і результат, підібрати необхідні засоби (речі, комплекс речей, якими людина діє на предмети праці) і предмети праці (сировина, матеріали тощо), здійснювати цілеспрямовані трудові дії, взаємодіяти з іншими людьми.

Спершу діти мають опанувати прості трудові уміння (розстібати і застібати ґудзики, розставляти хлібниці на столи, поливати рослини), а згодом — цілісні трудові процеси (накрити стіл до сніданку чи обіду, випрасувати білизну ляльки, прибрати в куточку природи тощо). Оволодіння трудовими навичками розширює можливості дітей щодо участі у простих трудових процесах вдома, дитячому садку, виховує самостійність, ініціативу, впевненість у своїх силах.

Постійна участь у різних видах праці формує вміння і звичку працювати регулярно, переборювати труднощі, виховує організованість, самостійність, вольові якості особистості.

Організовуючи трудову діяльність дітей дошкільного віку, педагог має бути особливо уважним до їх індивідуальних особливостей, сприяти виробленню індивідуального стилю трудової діяльності, оволодінню своєрідними прийомами роботи. Це забезпечить максимальне використання цінних особливостей характерів дітей, їх ставлення до праці, компенсує те, що перешкоджає успіху в роботі.

3. Виховання особистості дитини у процесі її трудової діяльності. Ця група завдань передбачає виховання відповідальності, самостійності, цілеспрямованості, ініціативи й витримки. Без них неможливе формування основ працелюбства (звички до трудових зусиль, готовності брати участь у трудовій діяльності, вміння доводити розпочату справу до завершення). Педагоги, батьки мають зважати, що організм, психіка дошкільників швидко втомлюються від одноманітної, складної роботи, і регулювати обсяг і тривалість конкретних робіт, чергуючи елементи статичного й динамічного навантаження. Оптимізація трудових зусиль дітей вбереже їх від розчарувань, непомірної втоми, що є важливими передумовами їх позитивного ставлення до праці.

Розвиток особистості дитини обумовлений такими особливостями праці:

— результативність, яка сприяє вихованню цілеспрямованості, звички доводити почату справу до кінця, адже планування майбутнього результату, необхідність виконання запланованого, можливість використання результату спонукають дитину серйозно ставитися до роботи;

— творчий характер, що розвиває налаштованість дитини на пошук, удосконалення своєї праці і себе у праці; немає нетворчої праці, оскільки за будь-яких обставин дитина має змогу зробити щось по-новому, не так, як завжди, знайти нові форми взаємодії з однолітками.

Будучи спрямованим на особистісний розвиток дитини, трудове виховання дітей дошкільного віку пов'язане з фізичним, моральним, розумовим вихованням. Конкретні його завдання, форми організації трудової діяльності дітей зумовлені як виховними можливостями праці, так і віковими особливостями дошкільнят.

Особливості трудової діяльності дошкільників

За твердженням психологів, праця є одним із провідних чинників всебічного розвитку дітей. Це положення вони аргументують тим, що дитина вже наприкінці молодшого дошкільного віку починає прагнути самостійності, заявляючи «Хочу сам». На думку Д. Ельконіна, два чинники спонукають дитину дошкільного віку до трудової діяльності: тенденція до самостійності та інтерес до всього, що стосується життя і праці дорослих. Однак ці прагнення дошкільнята можуть реалізувати не лише у трудовій, а і в інших видах діяльності. Тому необхідна педагогічне доцільна організація залучення дитини до праці. «Праця мусить збудити в дитячій душі найбільше самостійної, природної творчості, дати вільно розвинути цільний гармонійний індивідуальності», — стверджувала С. Русова, виокремлюючи такі характерні риси дитячої праці, як вияв активності дитини, її безпосереднього свідомого бажання (інтересу, цікавості до чогось). Праця має завжди конкретне завдання і реальні наслідки (цим і відрізняється від гри). Вона є приємною дитині, яка самостійно знаходить засоби досягнення бажаної мети.

Порівняно з трудовою діяльністю дорослих праця дітей дошкільного віку має такі особливості:

1. Умовність. Праця дітей ще не пов'язана із суспільне значущим результатом, оскільки, як правило, не створює ні матеріальних, ні культурних цінностей. Водночас вона є результативною, а результатом тут стає не тільки її матеріальне втілення (вирощена рослина, виготовлені іграшки, накритий стіл тощо), а й моральний фактор (дитина відчуває значущість затрачених зусиль).

2. Поступове вироблення здатності мотивувати трудову діяльність. Молодші діти ще не здатні формулювати мотиви, їх приваблює процес участі у спільній з дорослим справі так само, як приваблює спільна гра. У старшому дошкільному віці діти мотивують свою працю тим, що вона їм подобається, бажанням допомогти дорослому, одержати від нього позитивну оцінку, перевірити свої сили (мотив самоствердження). З'являються у них і суспільні мотиви — принести користь іншим людям.

3. Динамічний розвиток компонентів трудової діяльності дітей дошкільного віку. Включаючись у трудову діяльність, дитина поступово починає усвідомлювати, що будь-яка праця повинна переслідувати конкретну мету, завершуватися певним результатом. Однак чим менша дитина, тим частіше вона відволікається, цікавлячись не стільки результатом, скільки процесом праці, що часто спричинює повторення одних і тих самих дій, віддаляє від мети, перетворює працю на гру. Тому дорослі повинні допомогти дитині усвідомити мету своїх дій, зв'язок між метою і результатом, навчити проектувати трудовий процес. Навіть старші дошкільники часто планують роботу безпосередньо в процесі її виконання, що не сприяє виробленню наполегливості, ретельності, цілеспрямованості. Враховуючи це, дорослі спочатку самі планують роботу дітей, потім поступово залучають їх до планування, надаючи їм у цьому все більшої самостійності.

4. Виховна значущість як найвища цінність дитячої праці. Беручи участь у праці постійно, дитина виробляє у собі самостійність, відповідальність, звичку до трудових зусиль, прагнення допомогти товаришеві, ініціативність та інші особистісні якості. Проте участь дитини у трудовому процесі без

створення педагогом відповідних умов не тільки не забезпечує виховного впливу, а й породжує протилежний ефект. Часто негативне ставлення дітей до праці є наслідком неправильного залучення до неї (праця як покарання, трудові доручення за відсутності необхідних для них навичок, недостатня увага вихователя до результату, неправильна оцінка зусиль).

5. Тісний зв'язок праці малюка з грою. За твердженням П. Бленського, між грою і працею немає великої різниці, оскільки найвища форма праці (творча праця) є подібною до гри, містить у собі елемент насолоди від процесу діяльності. До того ж творча праця часто виникає саме з гри. Однак людині нікуди подітися від повсякденної роботи, до якої у дитини немає природного нахилу. Усвідомлення її необхідності приходить унаслідок певної підготовки, змістом якої є спочатку гра дитини, потім — творчість, що розвивається у грі і спрямовує її до творчої праці. На основі ігор, творчої праці формується звичка до буденної роботи, обтяжливості і монотонності якої полегшуються захопленням дитини своєю діяльністю. І гра, і праця приносять дитині задоволення, є засобами її самореалізації. Спершу дитина готується до праці у процесі гри, майже у кожному різновиді якої наявний певний трудовий елемент. Гра дає змогу виявляти в ігровій формі різноманітні трудові навички, оскільки однією з основних тем дитячих ігор є праця. Потреба самостійно щось зробити, створити вперше виникає у грі і зумовлена саме її вимогами (виготовити, наприклад, необхідний ігровий атрибут). Водночас у дитини формуються цілеспрямованість, вольові якості, самостійність, ініціативність.

Включення гри до праці дітей допомагає підвищити ефективність її виховного впливу, забезпечити основу для вироблення інтересу до праці, бажання трудитися. Однак не варто намагатися перетворити на гру будь-які трудові завдання чи якомога раніше відокремити працю від гри.

Як зауважував А. Макаренко, несвоєчасне відокремлення гри від праці було б справжнім насильством над дитиною і викликало б у неї відразу до трудового зусилля та ще сильніше прагнення до гри. Дитину слід поступово готувати до усвідомлення того, що її трудові доручення, якими б простими чи складними вони не були, є обов'язковими. Гра, хоч і створює можливість для підготовки до праці, але не замінює власне трудової діяльності дошкільнят. Це особливо важливо стосовно дітей молодшого дошкільного віку, яким властиві нестійкі мотиви поведінки, ігрове ставлення до праці і яких слід спрямовувати на те, щоб трудовий процес не перетворювався на ігровий. Водночас цілком доречно використання у грі старших дошкільників результатів їхньої праці (пошитого лялькового платтячка, змайстрованого човника та ін.).

Одним із компонентів готовності дитини до трудової діяльності є привабливість праці. Цей своєрідний психологічний механізм формується під час усвідомлення дитиною того, що у процесі праці вона відкриває нове у собі, довкола себе, випробовує свої можливості на зовсім іншому рівні вимог, здатна досягти конкретного результату, який приносить радість їй і тим, хто вболіває за її успіхи.

Сподіватися на формування цього психологічного механізму в процесі насиченої елементами праці гри недоцільно, оскільки в грі він має зовсім іншу психологічну основу. Це свідчить про необхідність забезпечення найтіснішого зв'язку дитячої праці з грою, використання під час її організації ігрових прийомів, створення ігрових ситуацій, а також виховання ставлення до праці як до обов'язку.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. — К., 1999.
2. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі. — К., 2002.
3. Болтарович З. Традиції сімейного виховання // Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 2.
4. Буре Р. С., Островская Л. Ф. Воспитатель и дети. — М., 2003.
5. Вільчковський Е. С. Критерії оцінювання стану здоров'я, фізичного розвитку та рухової підготовленості дітей дошкільного віку. — К., 1998.
6. Вільчковський Е. С. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. — Л., 1998.
7. Венгер Л. А., Пилюгина Э. Г., Венгер Н. Б. Воспитание сенсорной культуры ребенка от рождения до 6 лет. — М., 1988.
8. Виховання дошкільників в праці / За ред. З. Н. Борисовой — К., 2002.
9. Воспитание гуманных чувств у детей / Под ред. Л. Н. Прокопиенко, В. К. Котырло. — К., 1987.
10. Денисенко Н. Впровадження програми з валеології // Дошкільне виховання. — 1998. — № 9.
11. Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття» // Освіта. — 1993. — № 44—46.
12. Дитина: Орієнтовний зміст виховання і навчання дітей 3—7 років у дитячих закладах. — К., 1992.
13. Єфименко М. М. Театр фізичного виховання та оздоровлення дошкільників. — К., 1995.
14. Запорожец А. В. Проблемы развития психики // Избранные психологические труды. — М., 1986.
15. Киричук О. В. Філософія освіти і проблеми виховання // Нові технології навчання. — К., 1997.

16. Козлова С. А., Куликова Т. А. Дошкольная педагогика. — М., 2002.
17. Комарова Т. С. Изобразительное творчество дошкольников в детском саду. — М., 1984.
18. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні / Наук, ред. О. Л. Кононко. — К., 2003.
19. Кононко О. Л. Стратегічна мета виховання — життєва компетентність дитини // Дошкільне виховання. — 1999. — № 5.
20. Концепція безперервної системи національного виховання. — К., 1994.
21. Концепція дошкільного виховання в Україні. — К., 1993.
22. Концепция дошкольного воспитания. — М., 1989.
23. Котляр В. Ф. Изобразительная деятельность дошкольников. — К., 1986.
24. Котырло В. К. Развитие волевого поведения у дошкольников. — К., 1971.
25. Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку. — К., 1999.
26. Нравственно-трудовое воспитание детей в детском саду / Под ред. Р. С. Буре. — М., 1987.
27. Основы дошкольной педагогики / Под ред. А. В. Запорожца, Т. А. Марковой. — М., 1980.
28. Островська Л. Ф. Виховання культури поведінки дошкільників. — К., 1975.
29. Парамонова Л. А., Протасова Е. Ю. Дошкольное и начальное образование за рубежом. — М., 2001.
30. Підкурманна Г. Дитяча творчість. Програма та методичні рекомендації з художнього розвитку дітей дошкільного віку. — К., 2001.
31. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників. — К., 2002.
32. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників. — К., 1993.
33. Приходько Ю. С. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. — К., 1987.
34. Проколієнко Л. М. Формування допитливості у дітей дошкільного віку. — К., 1979.
35. Проскура Е. В. Развитие познавательных способностей дошкольника. — К., 1985.
36. Про дошкільну освіту: Закон України — К., 2001.
37. Про освіту: Закон України // Освіта. — 1991. — 25 червня.
38. Русова С. Ф. Ідейні підвалини школи // Світло. — 1913. — Кн. 8.
39. Сенсорное воспитание в детском саду. — М., 1981.
40. Сковорода Г. Пізнай у собі людину. — Л., 1995.
41. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. — К., 1996.
42. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. — К., 1986.
43. Сухомлинский В. А. Хрестоматия по этике. — М., 1990.
44. Стрелкова Л. П. Уроки сказки. — М., 1990.
45. Ушинський К. Д. Про народність у громадянському вихованні // Вибрані твори: В 2-х т. — Т. 1. — К., 1983.
46. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье. — К., 1987.
47. Художественное творчество и ребенок. — М., 1972.
48. Чабовская А. П. Гигиена детей раннего и дошкольного возраста. — М., 1989.
49. Шульга Л. М. Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання. — К., 1995.
50. Эстетическое воспитание в детском саду. — М., 1985.

